

CSÁNYI ISTVÁN

Picardia városfejlődése
a 18. században

1. Picardia a XVIII. század előtt

Picardia alatt dolgozatunkban Franciaországnak Párizstól észak-nyugatra eső területeit értjük. A terület körülhatárolását nehezíti, hogy sohasem volt egységes sem közigazgatásilag, sem földrajzilag. Az elnevezés a XVI. században "Champagne-tól a tengerig a teljes határtartományt" jelentette, később "mindazt, ami Németalföld déli részéből Franciaországhoz tartozott."¹ Tucatnyi grófság volt itt a középkerben. A terület, és hosszabb távon Németalföld megszerzését a francia királyok igen korán célul tűzték ki. Flandria grófja már a XI. században laza alárendeltségi viszonyba került, Ortois Fülöp Ágost uralkodása alatt királyi birtokká vált. A százéves háború eredményeként az angolok kiszorításával, majd Merész Károly halála után a "burgund örökség" felosztásakor ismét gyarapodott Franciaország. A Németalföld megszerzésére irányuló kísérletek XIV. Lajos alatt bizonyos eredménnyel jártak ugyan, de a spanyol örökösödési háború lezáró utrechti békével már nem folytatódott a hódítás /az addig bekebelezett területek megtartása is sikerenk számít, így Brabant és a "jó városok" végképp elérhetetlenné váltak Franciaország számára.

A terület története azonban nem azonosítható a francia hódítás történetével. Számunkra lényegesebb oldala Picar-

dia középkorának a gazdaság, ezen belül is a textilipar. Flandria, Németalföld és Picardia a X-XI. századtól a textilipar központja volt. A városi céhes posztóipar a XIII-XIV. századbaélte fénykorát, s már ekkor megkezdődött a lenipar kialakulása is. A flamand posztóipar, elsősorban a "jó városok" /Burges, Ypres, Gand/ révén korai tőkés fejlődést indított el.² Ez kisugárzott a francia területekre is: az északi városokban már a XI. században kialakulóban volt a patricius vezető réteg, s bizonyos együttműködés is létrejött esetenként és városonként a kereskedők között.³ A korai polgári fejlődés nyomán hamar kibontakozott a városokban a feudális uralom elleni harc. A commune-mozgalom főként Flandriában és Picardiában ért el jelentős sikereket. Később, a Jacquerie idején Picardiában a városok szinte kivétel nélkül a felkelőket támogatták. A százéves háború pusztításai, a ismétlődő járványok, éhínségek, a Jacquerie-t követő megtorlás⁴ és nem utolsósorban a divat változása miatt a flandriai és artois-i posztóipar a XIV. század végén lehanyatlott; Arras, ahol a falkárpit készítése feltartóztatta a hanyatlást, kivételnek számít.

Sajátos körülmények következtében az északfrancia városi textilipar nem járhatta végig azt az utat, amelyet a "jó városok" és környezetük; a hanyatlás is egy évszázaddal megelőzte a németalföldit. A nagyvárosok posztóiparának hanyatlása azonban mindkét helyen a vidéki, falusi ipar fellendülését eredményezte: "A takácsok...a városokból ki-

rajzottak a kisvárosokba, sőt ennél is szélesebb körben, a falvakba, ahol a céhek nem ellenőrizték olyan szigorúan a munka menetét, s ahol jóval alacsonyabb volt a munkabér.⁴ Németalföldön a vidéki és városi ipar vetélytársak, a francia területeken nem kerültek élesen szembe egymással, kapcsolatuk megmaradt.

A textilipar fejlődése szempontjából érdekesen alakult Németalföld sorsa: az Egyesült Tartományokban a XVI. századi hanyatlás után a városi ipar újra fellendült, Spanyol-Németalföldről a szabadságharc bukása után ezrével emigráltak a takácsok, tönkretéve a hazai ipart. Észak-Franciaországban az állandó háborúk miatt csak a XVIII. században indult meg gyors fejlődés. A holland és a francia út eltérésében feltehetően szerepet játszott az a körülmény, hogy az Egyesült Tartományok textilipara /Németalföld hagyományait követve/ nem a belső piacokhoz kapcsolódott, hanem a nemzetközi kereskedelemhez⁶; a világpiacon kapcsolta össze a közvetlen fogyasztót a közvetlen termelővel, helyi, országos szinten ellenkezőleg, szétválasztotta. Ezért csak a tengeri hatalom hanyatlása után alakulhatott ki város és vidéke textilipari kapcsolata.

A textilipar tőkés fejlődésének jellegzetes szakasza a rural industry; ennek lényege, hogy az ipar a városokból, a céhes kötöttségek elől vidékre húzódik. Németalfölddel ellentétben Franciaországban ez megvalósult, de nem szakadt el teljesen a városoktól. A királyi hatalom a gyenge céhönkor-

mányzattal szemben állt, ipartámogató politikája lehetővé tette a falusi és városi ipar összekapcsolódását: a textilipar a városok környékén maradt, kialakítva azok ipari övezetét s megteremtve az ipari forradalom, a nagyipar koncentrációjának számos feltételét.

Dolgozatunkban egyrészt ezt a gazdasági folyamatot kívánjuk áttekinteni, másrészt azt vizsgáljuk, hogy a rural industry kialakulása hogyan hatott a városok demográfiájára és a városszerkezetre.

2. A források problémái

A forradalmak és háborúk hatalmas pusztítást végeztek a levéltárakban. A fennmaradt - a magyarországihoz képest bőséges - adatok, statisztikák hiányosak, pontatlanok, általában adóösszeírásokon alapulnak, vagy egyházközségi regiszterek. Módszereik és szempontjaik erősen különböznek, így feldolgozásuk, értelmezésük igen nehéz.⁷

Franciaország egészére vonatkozóan gyakorlatilag a XIX. századig nincs egységes, egyidőben, azonos szempontok szerint készült összeírás. Jórészt csak becslésekre hagyatkozhatunk, ezeket azonban viszonylag sok részadat valószínűsíti. Fokozottan jelentkeznek a nehézségek, ha Franciaországon kívül kutatva eleve le kell mondanunk az adatok jelentős részének hasznosításáról. Kutatásaink során csak a

XVIII. század elejéről volt alkalmunk az egész országra vonatkozó statisztikát tanulmányozni, a század más időszakaikra vonatkozó, s hasonlóan átfogó műveket - bár tudunk ilyenek létezéséről - nem állt módunkban vizsgálni.

Az általunk vizsgált statisztikát Claude-Marin Saugrain adta ki Párizsban, 1720-ban "Nouveau dénombrement du Royaume.." címmel. A mű az 1709-ben Charles Saugrain által szerkesztett "Dénombrement du Royaume" javított kiadása.⁸ Adatai a századforduló körüli évtizedekből származnak, 1694 és 1715 közöttiek.⁹

Arras adókerület kivételével az adatok háztartást /feux/ jelölnek. A lakosság pontos számának megállapításához területenként különböző, általában 4 - 5,5 közötti szerzót kell alkalmazni. Ennek pontos megállapítása szinte lehetetlen, ezért az eredeti adatokat használtuk fel. Néhány tartomány adatai nem háztartást és nem lélekszámot tartalmaznak, s ezek csak benyolult átszámításokkal határozhatók meg. Mivel minden átszámítás újabb hibalehetőséget jelent, a tévedés kockázata helyett inkább vállaltuk a töredékességet, lemondva ezen adatok feldolgozásáról. A kialakult kép azonban minden valószínűség szerint fő vonalaiban tükrözi Franciaország demográfiai helyzetét, mivel az adatok túlnyomó többségét tartalmazza.¹⁰

A statisztika teljes kritikai elemzése nem állt módunkban.

A kor nyomdatechnikájának ismeretében bizonyos, hogy az adatok számos sajtóhibát, elírást tartalmaznak. Nem állíthatjuk tehát, hogy adataink mindenben pontosan megfelelnek a valóságnak, a fő tendenciákat a nagyságrendeket azonban kétségtelenül tükrözi.

3. Picardia a XVIII. században

A XVII. század második fele viszontagságos időszak volt Picardia történetében: a háborúk pusztításait tűzvészek és pestisjárványok tették teljessé. A háborús időszak után, 1713-ban Maignart de Bervieres intendáns így jellemezte a helyzetet: Douai vidékén "a lakosság körülbelül kétharmadára csökkent...Ezen a vidéken...nincs egy talpalatnyi megművelt föld." Ugyanő a gyapjuipar veszteségeit a háború előtti állapotokhoz képest háromnegyedre becsülte.¹¹

A meghódítás és a békekötés nem feltétlenül jelentette a gazdaság helyreállítását a Franciaországhoz csatolt területeken. Ezeket a vidékeket kettős vámrendszer sújtotta; egyfelől Franciaország védővámjai elzárták korábbi környezetüktől, másfelől a közöttük és Franciaország között a háború előtti vámhatárokat változatlanul fenntartották. Ennek következtében innen "nem juthattak ki...sem a tengerhez, sem máshová nagy adó nélkül."¹² Ezek a körülmények tartósították a gazdaságnak a háború okozta válságát.

A francia uralom lényeges változást hozott a társadalomban: az abszolutista állam mindenütt, ahol megjelent, azonnal és kíméletlenül megkezdte a helyi önkormányzat széttűzését. Ez helyenként fegyveres ellenállást váltott ki, mint például Boulogne környékén 1662-ben, másutt azonban rájöttek: "érdemesebb megpróbálni hatalmas pártfogók szerzését a bíróságokon és inkább az államhoz folyamodni, mint ellenállni neki."¹³ Jól szemlélteti az önkormányzat elvesztését az, amit Francois le Febvre de Caumartin intendánsról jegyeztek fel: "a királyt képviselte a tartományban és alkalmanként, amikor jónak látta, meghosszabbította a városi tanácsosokat hivatalukban."¹⁴ A folyamat eredménye az lett, hogy "a városok az intendánsok gyámsága alá kerültek"¹⁵, de ezzel együtt a központi hatalom megtörte a városi céhes szervezetek hatalmát is. Ez a jelenség egész Franciaországra jellemző, a meghódított területeket tehát a kormány e téren igyekezett az ország helyzetéhez igazítani. A céhek állami ellenőrzése, amely sajátosan francia jelenség, lehetőséget teremtett arra, hogy a tőkés átalakulás leküzdje a városi céhek ellenállását. Elősegítette ezt az állam gazdaságpolitikája és az a körülmény, hogy a céhek egyébként sem uralták a kézműves ipart: "sohasem tömörítettek többet az iparosok felénél sem a XVII., sem a XVIII. században."¹⁶

A tőkés ipar Franciaországban végigjárta a klasszikus

utat, a céhes városi iparról /amely mellett mindvégig igen jelentős a falusi mellékipar/ a XVIII. század folyamán a hangsúly a vidéki iparra helyeződött át /rural industry/. A francia céhszervezet gyengesége miatt ez az elszakadás nem olyan látványos, mint például Angliában, inkább a nyersanyag-, munkaerő- és vízigény, valamint a járulékos költségek alacsonyabb volta ösztönözte az ipart a vidékre településre, továbbá az élelmezési problémák: a mezőgazdaság és a szállítás teherbíró képessége ekkor még erősen korlátozott, képtelen ellátni az egy tömbben koncentrált munkástömegeket. A szétszórt ipar azonban létrehozott egy szakképzett, ipari munkához szokott tömeget, amelyet az ipari forradalom és az élelmezési problémák megoldása után a nagyipar már össze tud vonni a gyárvárosokban.

Ebben a fejlődésben döntő szerepe van a Franciaországban nagy hagyományokkal rendelkező falusi mellékiparnak, amely az agrárfejlődés következtében vált erőssé.

A francia agrárfejlődés lényege a mai szempontunkból az, hogy a XVI. században megerősödött a paraszti földtulajdon, s a földesúri terhek rögzítettségük miatt az "árforradalom" hatására sokat veszítettek értékükből. A XVII-XVIII. század folyamán gyorsan terjedt a bérleti rendszer; Soboul szerint "Franciaország földjének kétharmada vagy háromnegyede feles bérletben volt" a forradalom előtt.¹⁷ Ilymódon a mezőgazdaság tőkés átalakulása lassú folyamat volt. Ennek

/is/ tudható be, hogy "a francia mezőgazdaság még a fizokraták századában sem élt át olyan bekerítési mozgalmat, amely az angliaihoz lenne hasonlítható."¹⁸

A XVIII. századi birtokviszonyok jól jelzik a feudális elemek háttérbe szorulását. "A nemesség egészében véve a királyság földjének körülbelül egyötödét tartotta kézben"¹⁹; az egyházi birtokok aránya körülbelül 10 %.²⁰ Egészében tehát Franciaország birtokainak mintegy egyharmada volt feudális tulajdonban. Ezzel szemben a polgárság földbirtoklása 12 és 45 % között mozgott vidékenként.²¹ Végül a paraszti földtulajdon az összterület körülbelül 35 %-ára terjed ki.²² A parasztság e nagy területe azonban elaprózott volt, s a kis földbirtok nem jelentett biztos megélhetést. Ez az a tényező, amely jelentősen elősegítette a rural industry elterjedését, mert a paraszti háziipart táplálta. Az a kisparaszti tömeg, amely nem tudott megélni saját tulajdonú vagy bérelt parcelláján, kiegészítő jövedelmet igyekezett szerezni, s ennek két módja lehetséges: mások földjén bérmunkát vállalni vagy a falusi iparban dolgozni. Ez az az olcsó munkaerő, amit a városokból kihozódó ipar keres. "A XVIII. században egyre erősödik a textilipar fekezatos szétszóródása a falvakban...a falusi takácsok mindig napszámos takácsok, akik a mezőgazdasági nap-tak hézagait azzal töltik ki, hogy eladják munkaerejüket a városi kereskedelmi vállalkozóknak. A szövés-fonás a falvakban a XVII. és a XVIII. században inkább másodlagos, mint

fő tevékenység".²³

A rural industry kialakulásában itt az a nagyon jellemző sajátosság, hogy miközben ez a falusi tevékenység részben a manufaktúrákhoz, tehát a legmodernebb rendszerhez kapcsolódott, ő maga technikailag a középkor színvonalán állt. Tökéletes széttagoltságából adódott "az a képessége, hogy egymás mellé helyezze a legkülönbözőbb technikai színvonalakat, következésképpen, hogy elszigetelje a változást".²⁴ Az angol-francia kereskedelmi szerződés után ez az elmaradott kézműipar tragikus gyorsasággal omlott össze az angol konkurrencia elleni harcban, de a romokból már egy modern textilipar épült fel.

A fentebb vázolt folyamat elsősorban Picardiában bontakozott ki, lévén ez Franciaország legnagyobb textilipari területe. Az agrárviszonyok kedvező terepet kínáltak a rural industry kibontakoztatásához. A francia átlagnak megfelelő volt itt a polgári földbirtoklás /16-27 %/, a kisparaszti, elaprózott föld pedig a terület 30-45 %-át tette ki.²⁵ A nemesi birtokok az átlagosnál nagyobbak ugyan, de szinte kizárólagos a bérleti rendszer. Ilyen környezetben szinte természetes az igen elterjedt falusi mellékipar. A XVII-XVIII. században jelentősen megnőtt a textilipari termékek iránti kereslet, de a termelés csak a munkaerő növekedésének arányában tudott fejlődni; "ebből adódott...a városok körül a falusi kézművesség fejlődése is, mint például Picardiában, Amiens és Beauvois környékén".²⁶ A falusi

mellékipar szerepét igen jelentősnek kell minősítenünk: a XVIII. század közepén Picardiában százezernél több falusinak biztosított megélhetést; csak Ponthieu vidékén évente hatvan-hetvenezer darab matrac és takaróvászón készült 1750-ben.²⁷ Az amiensi kerületben 1720-ban tizenháromezer mesteremberből ötezer, húsz évvel később egész Picardiában huszonnétezer takácsmesterből mindössze hatezer élt városban, az összes többi falun.²⁸

A francia kormányok gazdaságpolitikája aktív szerepet játszott a tőkés fejlődés kibontakoztatásában. Colbert manufaktura-alapítási kísérletei kétségtelenül komoly eredménnyel jártak nemcsak a nagyipar bizonyos kezdeti formáinak kialakításával, hanem azzal is, hogy tudatosan törekedett a rural industry és a manufaktura összekapcsolására. A falusi ipar a kereskedőtőke függvénye volt /verlag-system/, s nem jelentett lényeges változást az ipari tőke megjelenése. Nem szabad azonban eltúloznunk a manufaktúrák szerepét: a kézműves ipar adta az ipari termelés zömét a forradalom előtt. Maguk a manufaktúrák is "inkább kis műhelyek egymás mellé helyezését jelentik /Van Robais Amiensben ilyen módon ezernyelcszáz munkást gyűjtött össze/, mintsem nagy vállalatokat".²⁹

A kialakulóban levő ipari tőke azonban nem szívesen fordult a nehézipar felé, elsősorban a textilipart kedvelte. Az állami támogatások hatására azonban - éppen itt, Picardiában - lassan mégis kialakult némi tőkés nagyipar

/Creusot-cég, Dietrich, Anzini bányatársaság/. A tőke nehéziparba áramlását jelentősen elősegítette az 1786-ban megkötött angol-francia kereskedelmi szerződés, amely a textilipart mély válságba juttatta. Végeredményben "az ancien régime vége felé...kirajzolódtak a tőkés nagyipar bizonyos vonásai".³⁰

A hivatalos gazdaságpolitika az ipar vidékre vándorlását jelentősen mérsékelte oly módon, hogy bizonyos mértékig vonzóvá tette a városokat a tőkés ipar számára. "Nemcsak a régi kézművesipar híveinek esetleges ellenállását hártotta el, hanem ellensúlyozta a régi városoknak a vidékkel szembeni egyéb hátrányait is".³¹ Ennek következtében az ipar nem vonult ki teljesen a városokból, nem szakadt el azoktól, hanem körülöttük alkotott ipari övezetet, melynek központja akkor is a város volt, ha a termelés súlypontja mennyiségileg a vidékre esett. Ez azonban nem minden városnál alakult így: "Beauvais és néhány hozzá hasonló archaikus textilipari központ lehanyatlak".³² Ezzel szemben az ipari fejlődésnek, s egyben az ipari övezetek kialakulásának szép példája Lille, amely csak 1668-ban került ugyan Franciaországhoz, de már a század végén megkezdődött a textilipar kitelepülése Roubaix-ba és Tourcoing-ba; ezzel kialakult Lille textilipari övezete, maga a város pedig a nehézipart fogadta be.

Az ipari övezetek ebben az időben viszonylag szélesek:

"1730 táján Saint-Quentin körül ötven kilométeres körzetben a lakosság többsége vászonszövésből élt".³³ Az ipari forradalom idején ez a népesség, pontosabban ennek jelen' része a városokba áramlott. Az "exode rural" a tőkés nehézipar kialakulásának következménye: Picardiában "a háziipar marasztotta a parasztokat földjeiken. A picard vidék elnéptelenedése akkor kezdődött meg, amikor ez a jövedelemforrás a munkásoknak az üzemek köré tömörülésével megszűnt".³⁴

4. Picardia népessége és a városok

A háborúk befejezésével egy viszonylag nyugodt kor kezdődött demográfiai szempontból egész Franciaországban, így Picardiában is. A XVIII. században gyakorlatilag megszűntek a nagy járványok /az 1720-22-es dél-franciaországi pestis az utolsó/, és 1709 "Nagy Telét" /Grand Hiver/ leszámítva, az éhínségek is. A népesség növekedése tehát "elsősorban annak köszönhető, hogy megszűntek a XVII. században oly gyakori nagy válságok, amelyeket a rossz táplálkozás, az éhínségek és a sek járvány okozott".³⁵ Ez természetesen nem jelenti a katasztrófák teljes megszűnését, csupán azt, hogy ezeket mindig sikerül lokalizálni.

A népesség mozgásai kiegyenlítettebbekké váltak. A halálózási arányszám erősen ingadozott ugyan, de a század egészére a csökkenés tendenciája a jellemző. Jelentős népességfogyasztó tényező a kivándorlás, különösen északon: a nantes-i

ediktum visszavonása óvatos becslések szerint kettő-négy-százezer protestáns /zömmel városi iparost/ kényszerített hazája elhagyására.³⁶ Az országosnál lényegesen alacsonyabb a születési arány is északon.³⁷ A század egészére mérsékelt növekedés jellemző, de ez sem egyenletes: a század első felében igen alacsony, 1743-tól 1780-ig gyors, utána gyakorlatilag stagnálás következett. Picardiában a népesedés helyzete némileg eltért a fentebb vázoltaktól. Az 1709-es ínség nagy visszaesést okozott, mely egészen 1718-ig éreztette hatását. Ezt követően az 1770-es évekig nagyjából egyenletes volt a növekedés, végül az ancien régime utolsó két évtizedében itt - szinte csak itt egész Franciaországból - gyors növekedés következett.³⁸ Picardia a XVIII. században végig az ország legnépesebb területe volt: a mintegy 19-20 millió lakosból majdnem kétmilliós, tehát a teljes népesség mintegy tíz százaléka élt ezen a területen a század elején.³⁹ Elsőségét Picardia az egész évszázad folyamán megőrizte. A forradalom és a napoleoni háborúk vereszetesége súlyos volt ugyan, de nem múlta sokkal fölül az ország más területeinek veszteségeit. Ennek következtében 1801-ben Picardia 50-135 fő/km²-es sűrűséssel még mindig a legnépesebb francia terület, bár előnye jelentősen csökkent.⁴⁰

Nem tudjuk pontosan, hogy a XVIII. század népességnövekedésében a városok milyen szerepet játszottak. Bizonyos, hogy népességük gyorsabban nőtt, mint a falvaké, de a nő-

vekedés forrása vitatott. A városi népesség növekedésének ellentmondani látszik a városi születési és halálozási arány jónéhány ismert adata, amelyek a belső vándorlás jelentőségére figyelmeztetnek. A lakosság körülbelül egy-negyede nem ott kötött házasságot, ahol született⁴²; Bordeaux 1750-1790 közötti, negyvenezer főt kitevő népesség-növekedésből mindössze kétezer a természetes szaporulat, a többi bevándorló.⁴² 1791-ben Nancy-ban a lakosok 40 %-a nem a városban született; Párizsban a Places des Vosges negyedben ez az arány 60 %.⁴³ Strassbourgban is a népesség-növekedés messze felülmúlta a születések növekedését.⁴⁴ Valószínű, hogy a születések száma vidéken magasabb volt, mint a városokban, a növekedés mérlege az elvándorlás következtében billent a városok javára. Ez a belső vándorlás minden valószínűség szerint legalább részben gazdasági okokra vezethető vissza és nem csupán Franciaországra, hanem általában a kor Európájára jellemző a városok ilyen forrásból táplálkozó népességnövekedése.⁴⁵ Ezt a városokba áramló tömeget "részben a munkát kereső kézművesek adták, részben a nyomor elől a városokba menekülők".⁴⁶ Amint láttuk, az északi területeken, Picardiában a rural industry kibontakozása viszonylag biztos megélhetést nyújtott a falvak lakóinak, ezért itt az elvándorlás igen mérsékelt volt - a területen belül: a Picardiától délre eső vidékről azonban jelentős számban települtek át ide vagy Párizsba.

A városok fejlődéséről sajnos viszonylag keveset tudunk.

A XVII. századból szórványos adatok állnak rendelkezésünkre, s a XVIII. században sem sokkal jobb a helyzet. Két dolgot azonban feltétlenül megállapíthatunk: egyrészt azt, hogy Franciaország lakosainak túlnyomó többsége, mintegy 70 %-a falun élt, másrészt azt, hogy a váresi lakosság /ideértve a mezővárosokat is/ zömmel kisvárosokban lakott.⁴⁷ A kisvárosok zöme kétezer lakosnál kisebb mezőváros vagy város volt. Mondössze körülbelül hatvan város lakossága haladta meg a forradalom előestéjén a tízezer főt⁴⁸, de ezek nagy része sem lépte át a húszezres nagyságrendet, ötvenezresnél nagyobb város pedig mindössze kilenc volt: Párizs, Lyon, Marseille, Bordeaux, Nantes, Rouen, Toulouse, Montpellier és Lille.⁴⁹

Picardiában a városiasodás terén hasonló volt a helyzet: a lakosság szűk egyötöde élt városokban, s mindössze tizenegy tízezresnél nagyobb város volt: Abbeville, Beauvais, Boulogne, Calais, Cambrai, Douai, Dunkerque, Arras és Valenciennes lakossága tíz-húszezer fő volt, Amiens-é harmincöt-ezer, s Lille-é ötvenezer. A terület többi, mintegy másfélszáz városa és mezővárosa ennél jóval kisebb volt; kétharmaduk a kétezer lakost sem érte el. A század során Picardiában néhány hagyományos textilipari központ /pl. Abbeville és Beauvais/ hanyatlott, ezzel szemben feltűnő Lille gyors növekedése.⁵⁰

A következőkben megkíséreljük Picardia XVIII. század eleji településszerkezetét és ezen belül városszerkezetét Claude-Marin Saugrain: Nouveau dénombrement du Royaume

/Paris 1720/ című kiadványának adatai alapján jellemezni és összehasonlítani Franciaország település- és város-szerkezetével.

Statisztikánk szerint Franciaország közel harminchétezer településének több, mint 10 %-a város vagy mezőváros volt a jelzett időszakban. A mezővárosok száma felülmúlta a városok számának kétszeresét. A lakosság közel 17 %-a élt városokban, s több, mint 15 %-a mezővárosokban. Ezek a települések együttesen tehát a népesség közel egyharmadának adtak otthont. A mezővárosok és a városok száma igen nagy volt La Rochelle, Tours, Poitiers és Riom adókerületekben⁵¹: e négy adókerületben volt az összes városok 15,4 %-a és a mezővárosok 60,9 %-a. Ezzel szemben feltűnően alacsony a városok, mezővárosok száma négy északi és keleti adókerületben, Franche-Comté-ban, Metz-ben, Hainaut-ben és Burgundiában⁵²: itt találjuk a városok 6,9 %-át és a mezővárosok mindössze 0,2 %-át.

Picardiában közel négyezer település volt a XVIII. század elején; az ország településeinek 10,64 %-a az ország területének alig 5 %-án. A településhálózat tehát viszonylag sűrű. A településeknek az országos átlagnál nagyobb része, közel 96 %-a falu; kevés a város és még kevesebb a mezőváros. Ez talán azzal magyarázható, hogy ezek a területek viszonylag későn kapcsolódtak a királysághoz, kevesebb lehetőségük volt városprivilegiumok szerzésére vagy a korábban megszerzett jogállásuk védelmére. Kevés olyan város volt,

mint Lille, amelynek sikerült elérnie, hogy Franciaországhoz csatolásakor a király biztosította kiváltságait.

A városok és mezővárosok száma, a többi településhez viszonyított arány azonban önmagában nem sokat mond. Sokkal fontosabb az, hogy hányan éltek falaik között. Ezt vizsgálva azt látjuk, hogy a városoknak alacsonyabb számuk ellenére még a kivételes helyzetben lévő Párizs nélkül is több lakosuk volt, mint a mezővárosoknak. Az egyes településtípusok lélekszáma alapján elkülönülnek: a falvakban átlagosan 73,1 háztartás volt, a mezővárosokban 212,2 és a városokban 544,1. Eszerint tehát a városok tehát átlagosan két és félszer akkora népességűek voltak, mint a mezővárosok, amelyek viszont háromszor nagyobbak voltak a falvaknál. Ez azonban statisztikai átlag, amelytől igen nagy, területileg szeszélyesen változó eltérések figyelhetők meg. A falvak népessége általában 30 és 150 háztartás között ingadozott /ötszörös volt /ötszörös eltérés/, a mezővárosoké 150 és 300 között /kétszeres/, a városoké 400 és 1200 közt /háromszoros/.

Picardia helyzete lényegesen eltér ettől. Nagyobbak a települések, ez tükröződik az átlagos lélekszámokban is: a falvakban 100,7 háztartás a mezővárosokban 267,9, a városokban 823,2 az átlag. A falvak és a mezővárosok közti eltérés az országosnál kisebb, a városok és a mezővárosok között viszont jóval nagyobb különbségek látszanak. Ennek

tudható be, hogy a városi lakosság aránya/14,6 %/ a városok kisebb száma ellenére is alig alacsonyabb az országosnál /16,9 %/. A népesség bizonyos fokú koncentrációja figyelhető meg tehát.

A fentiekben megállapítottuk, hogy az egyes településtípusok népessége általában bizonyos határok között mozgott, s ezek a határok településtípusonként igen eltérőek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy pusztán a lakosságszám alapján megkülönböztethetjük a falut a mezővárostól, várostól. Igen érdekes lenne, ha a településeket a népesség száma alapján alkotott nagyságrendi csoportokban tudnánk vizsgálni. Ez azonban az adatok nagy száma /37 000 település/ miatt nem lehetséges; pusztán arra vállalkozhattunk, hogy a mezővárosok és a városok nagyságrendi csoportosítását elvégezzük. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a népességszám szerinti vizsgálat valóban nagy átfedéseket eredményez. Van azonban egy határ, amelyet a mezővárosok adataink szerint e korban nem léptek át: a legnagyobb közülük 1569 háztartást számlált. A mezővárosok lakossága általában 100-300 háztartás között mozgott, ennél magasabb nagyságrendi csoportokban egyre ritkábban fordul elő mezőváros. A városok jelentős része kisebb 400 háztartásnál, ettől felfelé számuk csökken. Az 500 és 1000 közötti csoportban megnő a városok száma, majd az ötezres nagyságrendig csök-

ken; ennél a csoportnál megismétlődik az imént leírt növekedés-csökkenés. Három, egymás csúcsára helyezett, felfelé mind kisebb piramissal lehetne talán ezt szemléltetni. Picardiában az egys településtípusok nagyságrendi csoportjai között lényegesen kisebb az átfedések. A mezővárosok abszolút többsége, 54,8 %-a 200-300 háztartást számlált, ennél kisebb és nagyobb csoportokban számuk csökken; a legnagyobb mezőváros is kisebb 500 háztartásunál. A városok megoszlása hasonlít az országoshoz, a leglényegesebb különbség az, hogy az ötszázas nagyságrend fölött az országosnál nagyobb mértékben nő a városok száma, de a csökkenés is egyenletesebb a magasabb nagyságrendekben. A hasonlóságok mellett lényeges különbségek is megfigyelhetők: 300 háztartásunál, tehát körülbelül 1200-1500 lakosunál kisebb Franciaország városainak 48,6 %-a, tehát közel fele. Picardiában ez az arány 34,1 %, alig több, mint egyharmad. Körülbelül 2000 főnél, azaz 500 háztartásnál több a francia városok több, mint egynegyedében élt /27,55 %/, Picardiában a városok több mint egyharmada 38,84 %-a elérte ezt a nagyságrendet. Picardiában, az ország területének öt százalékan volt a hatvan tízezresnél nagyobb lakosú város közül tizenegy.

Mindez arra figyelmeztet, hogy Picardiában, amely a rural industry elterjedése révén gazdaságilag eltér a fran-

cia fejlődéstől, lényeges különbség tapasztalható a településszerkezetben is. A középkori értelemben vett, néhány száz lelkes kisvárosok Franciaországának ezen a területén jobban, mint másutt, kialakulóban voltak a XVIII. század elején a modern nagyvárosok, amelyek köré egy viszonylag sűrű településhálózat és a rural industry kezdte gyűjteni a majdani tőkés nagyipar leendő munkásságát.

Jegyzetek

1. Jean LESTOCQUOY: *Historie de la Picardie Presses Universitaires de France Paris 1962.* /A továbbiakban: Lestocquoy: 1962./ 7. old.
2. A flamand tőkés fejlődésről ld. WITTMAN Tibor: *A flamand posztóipar tőkés lehetőségei. Századok 1961. 2-3. sz. 236-280.o.*
3. Ld. Georges DUBY - Robert MANDROU: *A francia civilizáció ezer éve. Gondolat, Bp. 1975. 85.o.*
4. Meux városát a felkelőknek nyújtott támogatás miatt kirabolták és felgyújtották; valószínűleg nem ez volt az egyetlen ilyen eset.
5. DUBY - MANDROU: i.m. 172.o.
6. WITTMAN Tibor: *Németalföld aranykora, Gondolat, Bp. 1965. 186.o.*
7. Ezeknek az adatoknak problémáival bővebben foglalkozik Marcel REINHARD - André ARMENGAUD - Jacques DUPAQUIER: *Histoire générale de la population mondiale Éditions Montchrestien Paris 1968.* /a továbbiakban: RAD/ 241-248.o.
8. A Saugrain család által kiadott statisztikák közül valószínűleg az utolsó, az 1726-ban megjelent *Dictionnaire Universel de la France* a legpontosabb, ennek feldolgozására azonban nem volt lehetőség.
9. Az adatok forrásainak megállapítása hosszabb kutatást igényel.

10. Kimaradt Aix, Grenoble és Montauban, részlegesen szerepel Bretagne, Roussillon és Auch.
11. Jean LESTOCQUOY: Histoire de la Flandre et de l'Artois Presses Universitaires de France Paris 1949. /a továbbiakban: Lestocquoy:1949./ 79.o.
12. LESTOCQUOY: 1949. 77.o.
13. LESTOCQUOY: 1962. 85.o.
14. LESTOCQUOY: 1962. 83.o.
15. Albert SOBOUL: A francia forradalom története 1789-1799. Kossuth, Bp. 1974. 75.o.
16. Pierre CHAUNU: A klasszikus Európa. Gondolat, Bp. 1971. 332.o.
17. SOBOUL: i.m. 48.o.
18. DUBY - MANDROU: i.m. 213.o.
19. SOBOUL: i.m. 22.o.
20. SOBOUL: i.m. 25-26.o.
21. SOBOUL: i.m. 32. o.
22. SOBOUL: i.m. 47.o.
23. CHAUNU: i.m. 181.o.
24. CHAUNU: i.m. 204.o.
25. LESTOCQUOY: 1949. 83.o.
26. DUBY - MANDROU: i.m. 343.o.
27. LESTOCQUOY: 1962. 92.o. Egy-egy parasztszövetkezést tizenötöt készítettek, ez a mennyiség tehát négy-ötezer iparos parasztszövetkezetet jelent fel.

28. LESTOCQUOY: 1962. 92.o.
29. DUBY - MANDROU: i.m. 344.o.
30. SOBOUL: i.m. 36.o.
31. GYIMESI Sándor: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Akadémiai, Bp. 1975. 81.o.
32. CHAUNU: i.m. 204.o.
33. LESTOCQUOY: 1962. 92.o.
34. LESTOCQUOY: 1962. 93. o.
35. SOBOUL: i.m. 16.o.
36. DUBY - MANDROU: i.m. 326-328.o.
37. RAD 263.o.
38. RAD 250.o.
39. Az 1698-as adatok szerint az általunk vizsgált területen a népesség száma 1 921 000 fő /RAD 250.o./
40. RAD 297.o.
41. Pierre GIULLAUME -Jean-Pierre POUSSOU: Démographie historique Librairie Armand Colin Paris, 1970. 200.o.
42. GUILLAUME - POUSSOU: i.m. 207.o.
43. RAD 298.o.
44. A halálozási arány csak 1756 után csökkent, a házasságonkénti gyermekszám 3,7-ről /1728-37/ mindössze 4,3-re /1778-87/ emelkedett, viszont 1709-től 1789-ig a lakosság 50 %-kal nőtt. /RAD 269.o./

45. "A városi fejlődés általános jelenség a XVIII. századi Európában, intenzitása és ereje kevésbé függ össze a demográfiai tényezőkkel, mint a gazdaságiakkal."
/GUILLAUME - POUSSOU. 208. o./
46. GUILLAUME - POUSSOU: i.m. 217.o.
47. "A városi lakosságot alapjában véve a kisvárosok lakossága jelenti...Az 1801-es összeírás Franciaországban... a 40 000-nél több lakost számláló városok együttesen 1 215 000 főnyi népessége /ebből 548 000 esik Párizsra.../ sem éri el a francia városi lakosság egészének 20 %-át."
/CHAUNU: i.m. 195.o./ Soboul, a 2000-nél több lelket számláló településeket városnak tekintve, 16 %-ra becsüli az ancien régime végi városi lakosságot. /SOBOUL: i.m. 16.o./
48. SOBOUL: i.m. 16.o.
49. A nagyvárosok népességadatai megtalálhatók: RAD 191., 194., 207., 269., 297., 298.o.; LESTOCQUOY: 1962. 88. és 95.o.; LESTOCQUOY: 1949. 82.o.; GUILLAUME - POUSSOU: i.m. 127. és 279.o.; DUBY - MANDROU: i.m. 341.o.; GYIMESI: i.m. 80.o.; Fernand BRAUDEL - Ernest LABROUSSE szerk.: Histoire économique et social de la France II. 1660-1789 /Presses Universitaires de France Paris 1970./ 656.o.; Pierre GOUBERT: Beauvais et Beauvaisis de 1600 a 1730 /SEVPEN Paris 1960./ 254-255.o.
50. Lille lakossága egyharmaddal nőtt a század folyamán.
RAD 194.o.

51. Riom-ban 942 településből 54 város és 88 mezőváros;
Poitiers-ban 1005-ből 43 és 143; La Rochelle-ben 728-
ból 18 és 359; Tours-ban 1554-ből 78 és 990; összesen
4229 településből 193 város és 1590 mezőváros.
52. Franche-Comtéban 1979 településből 13 város, 1 mező-
város, Burgundiában 2432-ből 59 és 4; Metz-ben 694-ből
10 város; Hainaut-ban 231-ből 6 város; összesen 5336
településből csak 88 város és 5 mezőváros.